

ПРОБЛЕМА ЛІНГВІСТИЧНОГО МАРКУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО СТАТУСУ ІНДИВІДА, ЩО ВИСЛОВЛЮЄ НЕВДОВОЛЕННЯ

Однією з типових причин породження висловлювань-невдоволень є втрата ідентифікації індивіда в умовах комунікації як втрата здатності поводитись так, щоб реакція зовнішнього світу відповідала його намірам й очікуванням [1, 122]. У такій ситуації мовець ніби перестає відбиватися у дзеркалі соціального світу, стає невпізнаним для самого себе, переживаючи почуття непевності й тривожності [1, 123].

Природно при цьому, що зумовлена описаною ситуацією різка змістова зміна звичного для індивіда алгоритму комунікації типу "прогноз – запит – відповідь" здатна викликати відповідну деформацію взаємодії лінгвістичних маркерів висловлювань-невдоволень. Особливих змін при цьому зазнають просодичні маркери [2–7], що властиві, як відомо, мовленню будь-якої людини й відображають специфіку взаємодії її головних інтонаційних компонентів. Відомо [8], що лінгвістичні маркери формуються у процесі соціалізації індивіда і, закріплюючись у формі навичок мовного спілкування, достатньо адекватно характеризують його соціокультурний рівень. Проте, при втраті ідентифікації в результаті швидких і значних змін умов комунікації мовленнєва поведінка мовця, як правило, перестає відповідати нормативним вимогам його соціокультурного рівня.

У свою чергу, будь-які відхилення від норм лінгвістичного маркування висловлювань-невдоволень можуть здійснюватися лише у визначених межах, окреслених мінімальними вимогами соціокультурного рівня. Тому феномен аномальної взаємодії лінгвістичних маркерів мовця у межах конкретного соціокультурного рівня виступає, насамперед, у ролі індикатора складних імовірно-динамічних розумово-мовленнєвих процесів, результатом котрих і є відома варіативність мови [1, 53–87; 9, 5; 10, 30–39; 11, 9–13 та ін.].

Проблеми варіативності засобів мови взагалі та засобів просодичної організації мовлення зокрема є чи не найскладнішими у лінгвістиці. Навіть дуже наближені спроби більш-менш повно окреслити основні напрямки варіації зазначених засобів напштовхують дослідників, по-перше, на необхідність формулювати певні, але, разом з тим, точні теоретичні узагальнення, і, по-друге, приймати за норми деякі правила, що обмежують можливе чи неможливе у мові як основному інструменті передачі культурно-історичного знання.

Не буде перебільшенням сказати, що основною причиною, яка спонукає носіїв будь-якої мови користуватися у процесах комунікації існуючим у ній варіантно-інваріантним інструментарієм, є, у першу чергу, безперервна динамічна зміна величезної різноманітності соціокультурних чинників [1; 10; 12–16], під впливом яких формуються як реальні обставини мовного спілкування [10; 16], так і рівні мовленнєвої культури комунікантів [17–20].

Таке розуміння питання дає підстави розглядати існуючі в лінгвістиці теоретичні варіантно-інваріантні моделі, що описують функціонування засобів різних мовних рівнів як визначену концептуально-когнітивну систему. Здавалося б, верхні ієрархічні рівні систем цього типу доцільно формувати з елементів соціально-культурного плану, варіативно-визначальне значення впливу яких на всі без винятку елементи нижніх рівнів із погляду переважного числа праць [2; 15, 130; 21, 24–27; 22, 30; 23, 69; 24; 25, 19; 26, 70; 27, 33–34; 28–31 та ін.] безсумнівне.

Проте, на даний час у лінгвістів не існує єдиної думки щодо сутності взаємозв'язку й механізмів взаємодії елементів верхніх рівнів таких гіпотетичних систем. У працях деяких дослідників мова розглядається як суспільне явище і визначається через її відношення до суспільства з урахуванням об'єктивної складності взаємозв'язку їх історичного розвитку [1; 29; 32, 11; 33–38 та ін.].

Підходячи до мови як до феномена культури, М.М. Маковський [19] скеровує нашу увагу на виявлення певного бачення світу носіями мови в конкретну епоху. Автор вважає, що уявлення світу – це його осмислення, інтерпретація і світ (або різноманітні "світи") подані людині через призму її культури, зокрема через призму мови, яка є найбільш концентрованим вираженням людської культури.

Аналогічна точка зору простежується у працях Ю.В. Рождественського [39, 82 та ін.], який підкреслює загальне (загальноновизнане) значення змісту духовної культури, обов'язкове

для будь-якого члена суспільства. До такого змісту відноситься все те, що є загальною нормою, тобто знання тих мовних фактів і мовних творів, які є хрестоматійними. Осмислюючи зв'язок, що існує між мовою й культурою, Ф. Соссюр [40, 20] приходить до висновку про те, що культура нації впливає на мову, і мова, з іншого боку, багато в чому визначає культуру народу, який нею розмовляє.

При цьому за культурно-поведінкову одиницю розумово-мовленнєвої діяльності Д. Кристал приймає дискурс [16, 116], визначаючи його як сукупність речень, що складають розпізнавану мовленнєву подію. Іншими словами, у предметно-лінгвістичному плані під дискурсом він розуміє будь-який логічно зв'язний відрізок мовлення (переважно усного), що за розмірами перевищує одне речення. Поділяючи ці підходи, у подальшому викладі під дискурсом ми будемо розуміти мовленнєву єдність, що несе інформацію в обсязі повідомлення, аргументації, заперечення чи логічного доведення у процесі формування певних уявлень, спрямованих на приріст опосередкованого знання про явища чи події навколишнього світу [41, 34–35].

Звернемо також увагу на ту не раз згадувану нами обставину [7; 42–43], що при спробі системного опису механізму навіть конкретного процесу комунікації дослідник неминуче зустрічається з рядом труднощів, зумовлених, щонайменше, такими обставинами: фактично нескінченною різноманітністю існуючих сторін культури вимови будь-якої мови; не меншою різноманітністю сукупностей взаємозв'язаних лінгвістичних та екстралінгвістичних чинників, що функціонують у розумово-мовленнєвій діяльності людини; специфікою функціонування індивідуальних механізмів мовлення; навичками культур вимови комунікантів, а також існуючими трансформаціями їхніх індивідуальних культур.

Крім того, значну роль у лінгвістичному маркуванні соціокультурного статусу індивіда, що висловлює невдоволення, мають використовувані ним мовні змінні [1, 43], що співвідносяться з традиційними демографічними одиницями соціальних наук: віком, статтю, приналежністю до певного соціально-економічного прошарку суспільства, регіональним угрупованням, статусом і т.д.

Таким чином, мовлення будь-якого індивіда, що висловлює невдоволення, може бути описане сукупністю лінгвістичних маркерів його соціокультурного статусу. При цьому кожна група маркерів або окремо взятий маркер відповідають множині рольових відносин у контексті множини ситуацій, у яких актуалізується висловлювання-невдоволення. Тому варто очікувати, що індивід як представник певної соціальної групи неминуче буде маркувати свій соціокультурний статус маркерами всіх рівнів мови, що як кількісно, так і якісно відрізняються від узвичаєної норми в тому ступені, у якому сам мовець спроможний трансформувати лінгвістичні змінні усередині свого індивідуального культурного поля. Отже, між окремими нормами будуть існувати "прикордонні зони", у яких відбувається взаємодія і взаємопроникнення різних норм [10, 35]. Це переконливо підтверджує Л.В. Щерба, який відзначав, що якби наше мовлення записати "у всій його недоторканості", то "ми були б вражені тією масою помилок у фонетиці, у морфології, синтаксисі та вокабулярі, які ми робимо" [44, 36]. Інакше кажучи, сама норма, що існує у вигляді певного "мовного ідеалу" [10, 37], є лише гіпотетичним інваріантом, реалізованим комунікантами певного соціокультурного прошарку лише у вигляді нескінченної множини варіантів, що наближаються до неї.

Таким чином, неважко переконатися в імовірнісній природі функціонування лінгвістичних маркерів соціокультурного статусу мовця і визнати той факт, що провідними показниками оцінки ступеня його наближення до мовної норми можуть бути лише статистичні характеристики елементів, що її складають.

Тому модель лінгвістичного маркування соціокультурного статусу індивіда, на наш погляд, повинна, як мінімум, враховувати такі обставини: по-перше, розмежовувати соціокультурні простори мовця і слухача; по-друге, мати загальну зону їх комунікативної компетенції; по-третє, дозволяти співвідносити кодовану і декодовану інформацію з нормою комунікації на конкретному соціокультурному рівні; по-четверте, враховувати всі мовні й немовні засоби і фактори комунікації; і, по-п'яте, однозначно описувати умови комунікації в

межах від її нормального перебігу до припинення. Модель, яку ми побудували з урахуванням означених умов, наведена на рисунку.

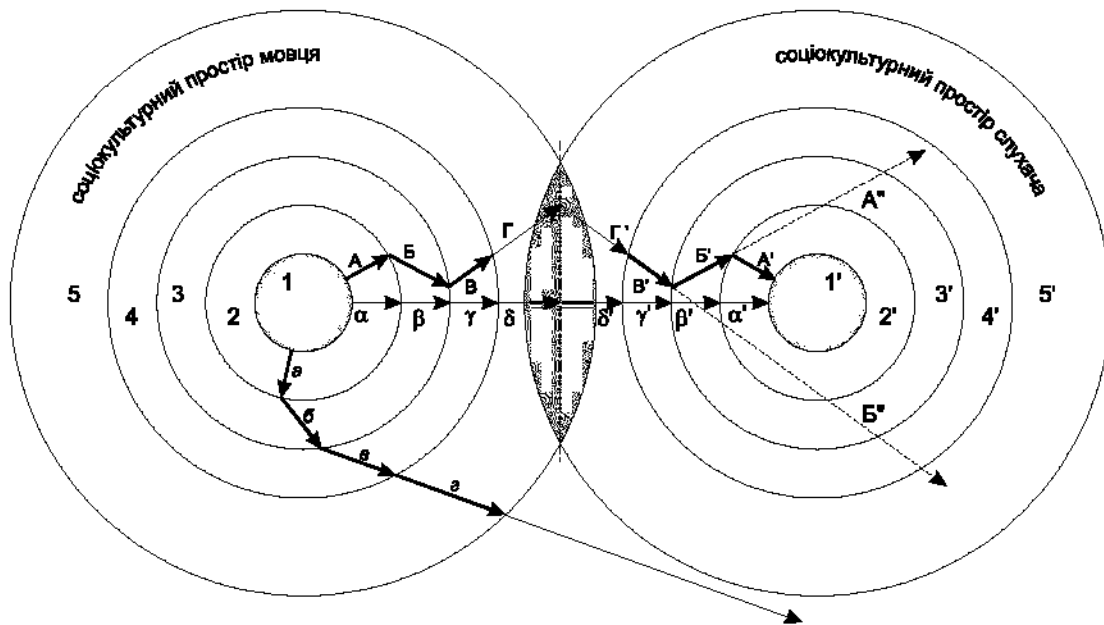

Рис. 1.1. Модель механізму соціомаркованої комунікації

Умовні позначення:

Структура соціокультурного простору індивіда: 1 - сфера свідомості індивіда; 2 - стилістичні засоби; 3 - лексико-граматичні засоби; 4 - просодичні засоби; 5 - екстралінгвістичні засоби.

Напрямки можливих виборів лінгвістичних засобів - маркерів соціокультурного рівня для кодування інформації відправником (А - Г), (а - г) та її декодування одержувачем (Г' - А').

Модель зображає процес комунікації як контакт соціокультурних просторів мовця і слухача. У центрі кожного з зазначених соціокультурних просторів розміщені сфери свідомості індивідів. Площини соціокультурних просторів утворені сукупністю зон лінгвістичних (стилістичних, лексико-граматичних, просодичних) та екстралінгвістичних засобів. Здійснюваний свідомо чи несвідомо у процесі комунікації вибір лінгвістичних засобів-маркерів соціокультурного рівня для кодування інформації відправником зображено послідовно стрілками А, Б, В, Г у відповідних зонах.

Процес декодування інформації одержувачем позначено стрілками Г', В', Б', А'. При цьому, результат вибору лінгвістичних (А, Б, В) та екстралінгвістичних (Г) засобів носить, як було показано вище, імовірнісний (випадковий) характер. У реальному випадку, що розглядається на моделі, актуалізація конкретних висловлювань характеризується відхиленням засобів, що використовуються, від ідеального варіанту їх мовної соціокультурної норми, позначеного відповідними стрілками α , β , γ , δ . Актуалізоване мовцем у межах загальної (заштрихованої на рисунку) зони комунікативної компетенції співрозмовників висловлювання декодується слухачем шляхом співвіднесення результатів вибору засобів Г', В', Б', А' з відповідними за зонами соціокультурними нормами δ' , γ' , β' , α' . Таким чином, у межах загальної зони комунікативної компетенції одержувач інформації здатен свідомо або несвідомо перевести її лінгвістичні маркери на мову мовленнєвої норми і зафіксувати у свідомості зміст і семантику повідомлення.

Іншими словами, завдяки наявності соціокультурної норми сукупності засобів комунікації, зображеної на моделі віссю $\alpha - \alpha'$ (вісь прагматичного спрямування висловлювання), стає можливою інваріантно-варіантна схема розумово-мовленнєвої взаємодії комунікантів.

Розглянемо тепер окремі випадки неадекватного використання співрозмовниками засобів комунікації. Так, наприклад, штрихова стрілка Б'' у соціокультурному просторі слухача

свідчить про те, що в тезаурусі його комунікативної компетенції будуть відсутні вибрані мовцем лексико-граматичні засоби (Б), внаслідок чого зміст і семантика повідомлення спотворюються при декодуванні. Подібна ситуація має місце у випадку неможливості декодування стилістичних чи просодичних засобів, при виборі яких мовець не зміг врахувати відповідну компетенцію співрозмовника щодо декодування повідомлення. Відзначимо, що у реальній практиці подібна складність декодування найчастіше трапляється при спілкуванні між носієм мови та іноземцем, що нею розмовляє. І, нарешті, у випадку, коли результатом вибору мовцем засобів комунікації є їх сукупність, зображена стрілками *a-b-e-z*, які не потрапляють у загальну зону комунікативної компетенції співрозмовників, слухач не здатен декодувати зміст і семантику висловлювання. Така ситуація визначається у лінгвістиці як розрив комунікації. Тому, як видно з моделі, для більш-менш продуктивної реалізації емоційних висловлювань, які маркують соціокультурний статус мовця, необхідна їх актуалізація у спільній зоні комунікативної компетенції відправника та одержувача інформації.

Таким чином, розглянуту імовірнісну модель доцільно прийняти за теоретико-методологічну основу експериментальних досліджень з вивчення особливостей лінгвістичного маркування соціокультурного статусу індивіда на рівні всіх видів дискурсу взагалі та висловлювання-незадоволення зокрема.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белл Р. Социоллингвистика: Пер. с англ. / Под ред. доктора филологических наук проф. А.Д. Швейцера. – М.: Международные отношения, 1980. – 320 с.
2. Нушикян Э.А. Типология интонации эмоциональной речи. – Киев – Одесса: Высшая школа, 1986. – 160 с.
3. Дворжецкая М.П., Калита А.А. Коммуникативная парадигма констатирующего высказывания в английской монологической и диалогической речи. – Киев: Киевский государственный педагогический институт иностранных языков, 1986.
4. Борисова А.А. Восприятие эмоционального состояния человека по интонационному рисунку речи // Вопросы психологии. – 1989. – № 1. – С. 25–34.
5. Yancheva T.V. Prosodic Organization of Complimentary Utterances in English. // IATEFL-Ukraine Newsletter. – № 2. – Kyiv: IATEFL-Ukraine, 1995.
6. Ivanova S.V., Kalita A.A. Analysis of Functional and Semantic Types of Utterances Expressing Surprise // IATEFL-Ukraine Newsletter. – № 4. – Kyiv: IATEFL-Ukraine, 1996.
7. Федорів Я.Р. Комплексний підхід до дослідження соціокультурних та лінгвістичних аспектів актуалізації висловлювань-невдоволень // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія 8: Мовознавство. – № 1. – 1998. – 172 с. – С. 96–103.
8. Зайченко Н.Ф. Культурно-маркированные единицы в контексте времени и культуры // Доклады 3-ей международной конференции "Язык и культура". – Киев: Украинский ин-т международных отношений Киевского университета им. Т.Г.Шевченко, 1994. – С. 46–50.
9. Wardhaugh R. An Introduction to Sociolinguistics, 2nd ed. – Oxford UK and Cambridge USA: Blackwell, 1992. – 400 p.
10. Мечковская Н.Б. Социальная лингвистика: Пособие для студентов гуманитар. вузов и лицеев. – М.: АО "Аспект Пресс", 1994. – 207 с.
11. Лінгвістичні читання: Аспекти варіативності мови: Навч. посібник / Л.М. Медведєва, О.М. Старикова, Н.Ю. Медведєва. – К.: Вища шк., 1993. – 224 с. – Англ., укр.
12. Якобсон Р. Лингвистика в ее отношении к другим наукам / Избранные работы. – М.: Прогресс, 1985. – С. 369–420.
13. Cook G. Discourse. Oxford: Oxford University Press, 1990. – 165 p.
14. Crystal D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics. – 3rd ed. – London: Blackwell, 1992. – 389 p.
15. Hatch E. Discourse and Language Education. Cambridge: Cambridge University Press, 1992. – 333 p.
16. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language. – 2nd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997. – 480 p.
17. Bright W. Language and Culture // International Encyclopedia of the Social Sciences, New York: Crowell Collier Macmillan, 1968. – P. 18–22.
18. Laver J. Principles of phonetics. – Cambridge: Cambridge University Press, 1994. – 707 p.
19. Маковський М.М. У истоках человеческого языка. – М.: Высшая школа, 1995. – 159 с.

20. Демьянков В.З., Маковский М.М. У истоков человеческого языка // ВЯ. – № 3. – 1996. – С. 149–152.
21. Alexiyevets O. Mechanism of the Extralinguistic Factors Interaction and the Utterance Intensification // IATEFL-Ukraine Newsletter. – № 11. – Kyiv: IATEFL-Ukraine, 1998.
22. Арутюнова Н.Д., Падучева Е.В. Истоки, проблемы и категории прагматики // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1985. – Вып. 16. – С. 3–42.
23. Носенко Э.Л. Эмоциональное состояние и речь. – К.: Вища школа, 1981. – 195 с.
24. Здорова Б.Б. Зависимость просодических элементов речи от её темпа // Актуальные вопросы интонации: Сб. науч. трудов. – М.: УДН им. Патриса Лумумбы, 1984. – С. 71–76.
25. Firth J.R. Personality and Language in Society // Readings for Applied Linguistics / Edited by J.P.B. Allen and S. Pit Corder. Volume One. – London: Oxford University Press, 1975. – P. 14–21.
26. Тарасова И.П. Структура личности коммуниканта и речевое воздействие // Вопросы языкознания. – 1993. – № 5. – С. 70–82.
27. Янчева Т.В. Просодія висловлювань-захоплень в англійському мовленні (Експериментально-фонетичне дослідження): Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Київ. держ. лінгв. ун-т. – К., 1997. – 246 с.
28. Гейльман Н.И. Эмоции, экспрессия и коммуникативная ситуация // Материалы докладов и сообщений 5-го Всесоюзного совещания – симпозиума цикла "Акустика речи и слуха". – Одесса, 1989. – С. 60–63.
29. Кантер Л.А. Системный анализ речевой интонации. – М.: Высшая школа, 1988. – 128 с.
30. Королева Т.М. Интонация модальности в звучащей речи. – К. – Одесса: Вища школа, 1989. – 149 с.
31. Фрейдина Е.Л. Просодия как средство речевого контакта и речевого воздействия в побудительно-ответном диалогическом блоке // Функциональный анализ фонетических единиц английского языка: Межвуз. сб. науч. трудов / Моск. гос. пед. ин-т им. В.И. Ленина. – М.: МГПИ, 1988. – С. 142–154.
32. Современное зарубежное языкознание. Вопросы теории и методологии / Отв. ред. А.С. Мельничук. – К.: Наукова думка, 1983. – 208 с.
33. O'Connor J.D. Phonetics. – Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books Ltd., 1973. – 320 p.
34. Кожина М.Н. Стилистика русского языка: Учеб. Пособие для студентов рус. яз. и литературы пед. ин-тов. – М.: Просвещение, 1977. – 223 с.
35. Palmer F.R. Semantics. A New Outline. – М.: Вульгара Ябкола, 1982. – 112 p.
36. Брандес М.П. Стилистика немецкого языка: Для ин-тов и фак. иностр. яз. / Учебник – М.: Высш. шк., 1983. – 271 с.
37. Halliday M.A.K., Hasan Ruqaiya. Language, context and text: aspects of language in a social-semiotic perspective. – Oxford: Oxford University Press, 1991.
38. McCarthy M. Discourse Analysis for Language Teachers. – Cambridge, N.Y., Melbourne, Port Chester, Sydney: Cambridge University Press, 1991. – 213 p.
39. Рождественский Ю.В. Введение в культуроведение. – М.: ЧеРо, 1996. – 288 с.
40. Saussure de F. Course in General Linguistics. – New York, Toronto, London: McGraw-Hill Book Company, 1966. – 240 p.
41. Калита А.А. Проблеми інтонаційної зв'язності дискурсу // Актуальні проблеми вивчення мови, мовлення і перекладу. Вісник Київського державного лінгвістичного університету. – Вып. 2. – К.: КДЛУ, 1997. – С. 34–38.
42. Klimeniuk O.V., Kalita A.A., Fedoriv Ya.R. Analysis of the Pronunciation Culture Teaching Mechanism // IATEFL-Ukraine Newsletter, No. 3. – Kyiv: IATEFL-Ukraine, 1995. – P. 31–33.
43. Fedoriv Ya. The Treatment of Sociocultural Aspects of Discontent Statements Prosody // IATEFL-Ukraine Newsletter. – No.12. – Kyiv: IATEFL-Ukraine, 1998. – P. 30–32.
44. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. – Л., 1974. – 428 с.

Тетяна Янчева

МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНО-ФОНЕТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Ця стаття розрахована на студентів, вчителів, аспірантів і дослідників у широкому полі фонетики, усіх, кого цікавить методика проведення фонетичного експерименту, а також інтерпретація текстових фрагментів з погляду їх просодичної організації в широкому контексті вживання з урахуванням індивідуальних особливостей мовців та адресатів.

Наукові дані та практичний досвід мають сильні докази того, що процес комунікації стає все більш складним і всеохоплюючим. Визнання цього факту є основою для значного